

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Віталій Арешонков,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1776-1220

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-21>

УДК 343.98

Мова техніко-криміналістичних досліджень: сутність і значення для розслідування кримінальних правопорушень

Одним із ключових складників будь-якої науки, яка дозволяє визначити рівень її розвитку, є розробленість понятійного або термінологічного апарату. Сукупність термінів, у тому числі специфічних, властивих конкретній галузі науки або практичної діяльності і які використовуються для опису предмета дослідження, називається «мовою науки». Своя «мова» існує в математиці, фізиці, хімії та інших галузях знань.

Становлення України у 90-х роках минулого століття як незалежної та самостійної держави призвело до необхідності формулювання українською мовою багатьох понять в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах людської життєдіяльності, які потребували свого термінологічного оформлення у вигляді спеціалізованих

терміносистем. Говорячи про юриспруденцію, необхідно зазначити, що цей процес не оминув і таку фундаментальну її науку як криміналістика.

На думку Ю.Ф. Прадіда, нині доводиться констатувати, що відсутність у вітчизняному правознавстві монографічних праць із теоретичних проблем юридичної лінгвістики стала істотною перешкодою на шляху активізації прикладних досліджень, пов'язаних з удосконаленням лінгвістичного забезпечення правотворчого процесу, правотлумачної та правозастосовної практики в Україні [1, с. 254].

Вітчизняна юридична наука, в тому числі і криміналістична, не єдина у своїй проблемі щодо використання мови. Як справедливо зазначає Г.Дж. Берман протягом тривалого історичного періоду ні у соціальній

філософії, ні у теоретичній юриспруденції не брався до уваги такий формуючий фактор як мова права [2, с. 39].

Необхідно зазначити, що мова криміналістики як сфери правозастосовної практики і науки, яка використовує різноманітні поняття і терміни інших галузей знань, є більш складною для наукового дослідження. До того ж мова криміналістики почала вивчатися набагато пізніше, ніж мова юриспруденції загалом. Тому характеристика мови техніко-криміналістичних досліджень набуває особливої актуальності, оскільки, на відміну від мови криміналістики, вона є абсолютно новою криміналістичною категорією, як і самі техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів, а тому потребує детального та комплексного опрацювання.

Окремі вчені проводили дослідження, присвячені вирішенню проблем мови права, процесу, криміналістики та судової експертизи. Серед них варто згадати праці Т.В. Авер'янова, В.М. Атаманчук, І.М. Бацько, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчук, Н.І. Клименко, Н.В. Матушкіна, А.О. Полтавського, Г.В. Прохорова-Лукіна, Ю.Ф. Прадіда, В.Я. Радецької, О.Р. Россинської, О.Г. Рувіна, М.В. Салтевського, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько та інших.

Останніми десятиліттями закономірно збільшилася кількість досліджень, присвячених вивченню проблематики мови криміналістики та судової експертизи. Так, слід згадати роботу В.Я. Радецької під назвою «Мова науки криміналістики» та В.М. Атаманчука під назвою «Термінологія криміналістичних експертиз: сучасні проблеми вивчення та практичного використання». Однак в окремих галузях криміналістичної техніки все ж багато питань, пов'язаних із термінологією, залишаються не вирішеними. Такими є й загальнотеоретичні

питання криміналістичної техніки, а саме визначення поняття «мова техніко-криміналістичних досліджень», їх мета та значення для теорії і практики розслідування злочинів.

Метою цієї статті є дослідження поняття «мова техніко-криміналістичних досліджень», її мети та стилю, а також визначення місця мови техніко-криміналістичних досліджень у структурі мови криміналістики.

Поняття «мова криміналістики» одним із перших використав і ввів у систему науки Р.С. Белкін. Під вказаним терміном вчений розумів систему загальних і спеціальних понять криміналістики, виражених визначеннями та позначеннями (термінами, знаками) [3, с. 273].

Н.В. Матушкіна до вербальних засобів мови криміналістики відносила поняття, категорії, терміни та термінологічні словосполучення [4, с. 161]. Розглядаючи систему мови судової експертизи, Т.В. Авер'янова вказує, що її елементами є виключно терміни, які розподіляються на різні види [5, с. 106].

Набагато ширше визначає систему мови В.Я. Радецька. У своїй дисертації науковець пише, що нині об'єктами мови криміналістики прийнято вважати такі категорії як поняття, визначення, термін і знак. Вчена посилається й на інші джерела при визначенні вказаних категорій. Зокрема, *поняття* як цілісна сукупність суджень, які узагальнюють ознаки відповідного об'єкта дійсності; *визначення* (визначення поняття) як розкриття змісту поняття посередництвом вказівки на суттєві ознаки об'єктів, об'єднаних цим поняттям; *термін* як своєрідний мовний знак, тобто слово або словосполучення, яке однозначно виражає поняття або прийняте для чогось позначення; *знак* як матеріально чуттєво сприйнятний об'єкт, який символічно позначає предмет, явище, дію, властивість [6, с. 42].

На наш погляд, при створенні системи мови техніко-криміналістичних досліджень не можна повністю погодитися із окремими позиціями, викладеними Т.В. Авер'яною, В.Я. Радецькою та Н.В. Матушкіною через наявність таких аргументів:

1) оскільки техніко-криміналістичні дослідження є діяльністю, то з огляду на теоретичну формулу діяльності, що «суб'єкт діє на об'єкт, використовуючи засоби», не можна погодитися із судженням В.Я. Радецької щодо віднесення поняття, визначення, терміну і знаку до об'єктів мови, оскільки за таких умов суб'єкт техніко-криміналістичного дослідження, використовуючи мову для складання процесуального документа, повинен описувати не процес і результат свого дослідження, а поняття, визначення, термін і знак як об'єкти своєї діяльності;

2) віднесення «категорії» до структури мови (Н.В. Матушкіна) також є суперечливим, оскільки під категорією прийнято розуміти загальне філософське поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності;

3) підхід, визначений Т.В. Авер'яною, не може слугувати основою для побудови системи мови техніко-криміналістичних досліджень через свою вузькість, яка припускає втрату знаків (символів) і словосполучень як елементів системи мови.

Необхідно зазначити, що мова криміналістичних досліджень є тим особливим інструментом, за допомогою якого дослідник може зафіксувати процес теоретичного та емпіричного вивчення відповідного явища та описати результати проведеного дослідження. Причому такий інструмент охоплює велику сукупність компонентів, які мають певне позначення та використовуються для відображення здійснених теоретичних і прикладних досліджень.

Загалом необхідно погодитися з думкою І.М. Бацька, який вказує, що мова є засобом перекладання змісту слідів пам'яті, результатів проведених криміналістичних досліджень, конкретних дій суб'єктів кримінального процесу на рівень матеріального відображення [7, с. 22]. Підтримуючи позицію вченого, варто уточнити, що вона не є беззаперечною у частині «перекладання конкретних дій суб'єктів кримінального процесу на рівень матеріального відображення», оскільки діяльність або окремі дії суб'єктів кримінального провадження чи техніко-криміналістичних досліджень можуть мати й інші матеріальні вияви в об'єктивній реальності, наприклад через фото чи відеофіксацію певних дій.

Варто зазначити, що нині в науковій і практичній діяльності, пов'язаній із проведенням техніко-криміналістичних досліджень, термінологічний апарат, яким необхідно оперувати як досліднику, так і спеціалісту або експерту, налічує величезну кількість мовних одиниць. Терміни цієї галузі мають свою специфіку щодо їх створення, існування і використання. До таких термінів можна віднести візування, виробленість почерку, острівець, деривацію, доріжку слідів, ідентифікаційний період, калібр, «мінус» тканини, одорологічну вибірку, поясок обтирання, сліди близького пострілу, унітарний патрон, флексорні лінії і безліч інших, які використовуються виключно у вказаній сфері.

На нашу думку, це дозволяє виділити в межах криміналістичної термінології («мови криміналістики») окрему категорію термінів, які утворюють «мову техніко-криміналістичних досліджень». До того ж необхідно зазначити, що ці терміни є єдиними для всіх різновидів техніко-криміналістичних досліджень, тобто при описі одного й того ж об'єкта повинна використовуватися одна й та

ж термінологія незалежно від того, що оформлюється документально – огляд, перевірка за обліками чи криміналістична експертиза.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує багатоманітність різновидів опису одноманітних матеріальних об'єктів, явищ і процесів у процесуальних документах, оформлених за результатами пошуку, огляду, попереднього дослідження об'єкта в ході слідчої (розшукової) дії, подальшої їх перевірки за криміналістичними обліками та експертизи.

Варто погодитися з О.О. Малютіною, яка зазначає, що проблема фіксації в цьому випадку визначається не лише суб'єктивними факторами. Є й інша сторона, яка має виключно наукове походження – наскільки наявний у слідчого (суб'єкта техніко-криміналістичного дослідження) науковий апарат, здатний точно, адекватно та чітко передати описуване явище. Це означає, що криміналістична наука повинна звернути увагу не лише на методичну сторону розслідування, але і на підготовку рекомендацій, призначених для вербалізації результатів розслідування [7, с. 205].

Продовжуючи розвивати ідею О.О. Малютіної щодо цілей нашого дослідження, вважаємо, що для підготовки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вербалізації та опису результатів доекспертних та експертних техніко-криміналістичних досліджень насамперед необхідно визначити структурний рівень мови криміналістики, який підлягає доопрацюванню, розробці та вдосконаленню.

На наш погляд, мова техніко-криміналістичних досліджень є невід'ємною частиною мови криміналістики, оскільки термінологія техніко-криміналістичних досліджень є складником загальної криміналістичної терміносистеми. Зупиняючись на питанні співвідношення «мови криміналістичних експертиз», існування

якої детально обґрунтував у своїй роботі В.М. Атаманчук [9, с. 17–18], та «мови техніко-криміналістичних досліджень», існування якої відстоюється нами, то, на наш погляд, остання категорія значно ширша, проте навіть не стільки за існуючою кількістю термінів у кожній із них, як за ступенем володіння термінами суб'єктами проведення досліджень і експертиз.

Так, суб'єкт проведення попередніх криміналістичних досліджень повинен володіти термінологією не тільки в галузі дактилоскопії, але і більшості інших видів криміналістичних експертиз, оскільки, на відміну від експерта-дактилоскопіста, йому доводиться працювати на місці події зі значно ширшим колом криміналістичних об'єктів (мікрооб'єкти, документи, наркотичні та інші речовини, холодна зброя і конструктивно подібні до неї вироби), правильно описати їх (надати допомогу в описі) у протоколі слідчої дії.

Щодо мови судових експертиз, то мова техніко-криміналістичних досліджень безпосередньо пов'язана з нею, проте не є тотожною. На нашу думку, до мови техніко-криміналістичних досліджень відноситься термінологія, пов'язана виключно з криміналістичними експертизами, оскільки саме ці експертизи є частиною технології техніко-криміналістичних досліджень.

Щодо стилю мови потрібно зауважити, що для досягнення бажаного результату використання мови техніко-криміналістичних досліджень, тобто відповідного опису процесу та результатів, суб'єкту потрібно дотримуватися певного стилю мови, тобто добирати такі засоби (терміни, знаки, їх сполучення) із багатоманітних мовних ресурсів, які найкраще відповідають сутності оформлюваного документу та умовам розслідування.

Досліджуючи вимоги, які висувають до мови, стилю та юридичної термінології, що використовуються

у кримінально-процесуальних документах, В.О. Давидов, В.І. Качалов і В.М. Лебедєв дійшли висновку, що це – вживання слів і виразів у прямому і точному смислового значенні; застосування термінів з однозначним і строго певним значенням; однаковий виклад однотипних формулювань; логічна послідовність і стрункність викладу [10, с. 423]. В.Я. Радецька висловила думку про залежність стилю мови від виду оформлюваного процесуального документа: офіційно-діловий, науковий (висновок експерта), розмовний (протокол допиту) [6, с. 106].

Не заперечуючи проти висновків названих вище вчених, вважаємо, що стиль мови документа залежить не від сфери застосування (кримінальний процес за визначенням В.О. Давидова, В.І. Качалова та В.М. Лебедєва) і не від його виду (протокол, висновок за В.Я. Радецькою), а від змісту тієї діяльності, яка підлягає опису у цьому документі. Документ у такому випадку є лише проміжною ланкою, яка не визначає сутності явищ і процесів, які описуються. Для цілей нашої роботи важливими є хід і результат техніко-криміналістичних досліджень.

Раніше нами було визначено сутність техніко-криміналістичного дослідження як специфічної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованої на дослідження об'єктів матеріального світу, явищ і процесів із використанням спеціальних криміналістичних знань і засобів криміналістичної техніки. Можна зазначити, що результати техніко-криміналістичних досліджень використовуються у кримінальному процесі, який є офіційною діяльністю з протидії злочинності, а тому мові техніко-криміналістичних досліджень притаманний науковий стиль.

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. Мова техніко-криміналістичного дослідження – це сукупність термінів, знаків (символів) і їх сполучень,

які існують у теорії криміналістичної техніки та окремих галузей криміналістичних експертиз для позначення об'єктів, явищ і процесів, використовуються у науковій та освітній діяльності для наукового пошуку й підготовки відповідних фахівців, а також у практичній діяльності суб'єктами техніко-криміналістичних досліджень при підготовці, проведенні та оформленні результатів таких досліджень й іншими учасниками кримінального процесу для оцінки отриманих результатів і подальшого їх використання.

Вона є одним із системоутворюючих елементів технології техніко-криміналістичних досліджень, оскільки попри значну кількість суб'єктів техніко-криміналістичних досліджень і різновидів останніх мова техніко-криміналістичних досліджень незалежно від етапу технології дослідження є єдиною.

2. Мова техніко-криміналістичних досліджень є невід'ємною частиною мови криміналістики, оскільки термінологія техніко-криміналістичних досліджень є складником загальної криміналістичної терміносистеми. Мова техніко-криміналістичних досліджень безпосередньо пов'язана з мовою судових експертиз, проте вони не є тотожними між собою, оскільки мова техніко-криміналістичних досліджень включає в себе тільки частину мови судових експертиз, пов'язану виключно з криміналістичними експертизами.

3. Із практичної точки зору метою використання мови техніко-криміналістичних досліджень є обґрунтований, логічний і переконливий опис суб'єктом процесу результатів проведеного дослідження, здатний забезпечити найбільш повне та одноманітне розуміння такого опису зацікавленими учасниками кримінального процесу та забезпечити належне орієнтуюче та (або) доказове значення отриманої криміналістично-значущої інформації.

Мова техніко-криміналістичних досліджень важлива не тільки для суб'єктів таких досліджень, а й для інших учасників досудового розслідування та судового розгляду (сторони обвинувачення, сторони захисту, суду тощо), оскільки дозволяє правильно оцінити результати техніко-криміналістичних досліджень і використовувати їх.

Для суб'єктів техніко-криміналістичних досліджень, на відміну від інших учасників кримінального процесу, мова техніко-криміналістичних

досліджень є частиною їх професійної компетентності. Залежно від конкретного учасника кримінального процесу різняться лише обсяг мовленнєвої бази, якою він повинен володіти. Так, якщо для експерта достатнім є глибоке знання термінології певного роду, виду, підвиду криміналістичної експертизи, то для спеціаліста важливою є не стільки глибина знань терміносистеми окремого напрямку, як широта знань усіх можливих напрямів, які він використовує у своїй роботі.

Список використаних джерел

1. Прадід Ю.Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Елінь, 2006. 256 с.
2. Бертель Ж.-Л. Общая теория права. М. : Изд. дом NOTA BENE, 2000. 576 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М. : Издательство БЕК, 1997. 340 с.
4. Матушкина Н.В. Тенденции развития средств выражения в криминалистике. *Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право.* 2015. Вып. 25. Т. 6. С. 160–167.
5. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М. : Норма, 2009. 480 с.
6. Радецька В.Я. Мова науки криміналістики : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.
7. Бацько І.М. Інформаційні відносини у кримінальному судочинстві. *Права людини та інформація* : зб. наук. праць. К. : НАВСУ, 2001. С. 22–29.
8. Малютин О.А. Язык криминалистики в протоколах следственных действий : дис. канд. юр. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2009. 205 с.
9. Атаманчук В.М. Термінологія криміналістичних експертиз: сучасні проблеми вивчення та практичного використання : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.
10. Давыдов В.А., Качалов В.И., Лебедев В.М. Уголовно-процессуальное право : учебник для вузов. М. : Издательство Юрайт, 2013. 1016 с.

Арешонков В. В. Мова техніко-криміналістичних досліджень: сутність і значення для розслідування кримінальних правопорушень

Стаття присвячена одній із актуальних тем теорії криміналістичної техніки – розділу криміналістики, а саме мові техніко-криміналістичних досліджень. У ній досліджено поняття «мови криміналістики», «мови судових і криміналістичних експертиз». На цій основі визначено поняття «мови техніко-криміналістичних досліджень», окреслено місце мови техніко-криміналістичних досліджень у структурі мови криміналістики та взаємозв'язок з мовою судових і криміналістичних експертиз.

У статті наголошується на значенні мови техніко-криміналістичних досліджень для теорії та практики розслідування кримінальних правопорушень. Зазначається, що мова криміналістичних досліджень є тим особливим інструментом, за допомогою якого дослідник може зафіксувати процес теоретичного та емпіричного вивчення відповідного явища та описати результати проведеного дослідження.

Підкреслюється, що велика кількість специфічних термінів, якими користуються суб'єкти техніко-криміналістичних досліджень, дозволяє виділити в межах криміналістичної термінології («мови криміналістики») окрему категорію термінів, які власне і утворюють «мову техніко-криміналістичних досліджень». Констатовано, що ці терміни є єдиними для усіх різновидів техніко-криміналістичних досліджень, тобто при описі одного й того ж об'єкта повинна використовуватися одна термінологія незалежно від того, що оформлюється документально – огляд, перевірка за обліками чи криміналістична експертиза.

Наголошується, що мова техніко-криміналістичних досліджень є одним із системоутворюючих елементів технології техніко-криміналістичних досліджень, оскільки попри значну кількість суб'єктів техніко-криміналістичних досліджень і різновидів останніх мова техніко-криміналістичних досліджень незалежно від етапу технології дослідження є єдиною. Тому мета використання мови техніко-криміналістичних досліджень вбачається в обґрунтованому та переконливому описі суб'єктом процесу результатів проведеного дослідження, що здатний забезпечити найбільш повне та одноманітне розуміння такого опису зацікавленими учасниками кримінального процесу та належне орієнтуюче та (або) доказове значення отриманої інформації.

Ключові слова: мова криміналістики, мова судових експертиз, мова техніко-криміналістичних досліджень, технологія техніко-криміналістичних досліджень, опис криміналістичного дослідження.

Арешонков В. В. Язык технико-криминалистических исследований: сущность и значение для расследования уголовных преступлений

Статья посвящена одной из актуальных тем теории криминалистической техники – разделу криминалистики, а именно языку технико-криминалистических исследований. В ней исследованы понятие «языка криминалистики», «языка судебных и криминалистических экспертиз». На основе этого определено понятие «языка технико-криминалистических исследований», место языка технико-криминалистических исследований в структуре языка криминалистики и взаимосвязь с языком судебных и криминалистических экспертиз.

В статье отмечается смысл языка технико-криминалистических исследований для теории и практики расследования уголовных правонарушений. Отмечается, что речь криминалистических исследований является тем особым инструментом, с помощью которого исследователь может зафиксировать процесс теоретического и эмпирического изучения соответствующего явления и описать результаты проведенного исследования.

Подчеркивается, что большое количество специфических терминов, которыми пользуются субъекты технико-криминалистических исследований, позволяет выделить в пределах криминалистической терминологии («языка криминалистики») отдельную категорию сроков, которые образуют «язык технико-криминалистических исследований». Констатировано, что эти сроки являются едиными для всех разновидностей технико-криминалистических исследований, то есть при описании одного и того же объекта должна использоваться одна и та же терминология независимо от того, что оформляется документально – осмотр, проверка по учетам или криминалистическая экспертиза.

Отмечается, что речь технико-криминалистических исследований является одним из системообразующих элементов технологии технико-криминалистических исследований, поскольку, несмотря на значительное количество субъектов технико-криминалистических исследований и разновидностей последних, речь технико-криминалистических исследований независимо от этапа технологии исследования является единственной. Цель использования языка технико-криминалистических исследований видится в обоснованном и убедительном описании субъектом процесса и результатов проведенного исследования, способного обеспечить наиболее полное и

однообразное понимание такого описания заинтересованными участниками уголовного процесса и надлежащее ориентирующее и (или) доказательственное значение полученной информации.

Ключевые слова: речь криминалистики, речь судебных экспертиз, речь технико-криминалистических исследований, технология технико-криминалистических исследований, описание криминалистического исследования.

Areshonkov V. The language of technical-forensic research: essence and significance for the investigation of criminal offenses

The article is devoted to one of the current topics of the theory of forensic technology as a section of forensics, namely the language of technical-forensic research. It explores the concept of the language of criminalistics, the language of forensic and criminalistic examinations. On this basis, the concept of “language of technical-forensic research” is defined, the place of the language of technical-forensic research in the structure of the language of criminalistics the relationship with the language of forensic and forensic examinations.

The article also emphasizes the importance of the language of technical-forensic research for the theory and practice of criminal investigation. It is emphasized that the language of forensic research is a special tool with which the researcher can record the process of theoretical and empirical study of the phenomenon and describe the results of the study. Moreover, such a tool covers a large set of components that have a specific designation and are used to reflect the theoretical and applied research.

It is emphasized that a large number of specific terms used by forensic scientists, allows to distinguish within forensic terminology (“forensic languages”) a separate category of terms, which actually form the “language of forensic research”. It is stated that these terms are the same for all types of forensic research, ie when describing the same object, the same terminology should be used, regardless of what is documented – inspection, registration or forensic examination.

Thus, as a result, it is emphasized that the language of forensic research is one of the system-forming elements of forensic technology, because despite the large number of subjects of forensic research and the actual varieties of the latter, the language of forensic research regardless of stage research technology is unique. Accordingly, the purpose of using the language of technical-forensic research is seen in a substantiated and convincing description of the subject of the process and the results of the study, which can provide the most complete and uniform understanding of such description by interested participants in criminal proceedings and accordingly provide.

Key words: language of criminalistics, language of forensic examinations, language of technical-forensic research, technology of technical-forensic research, description of forensic research.